

כמו השינוי שחוללה רוזה פארקס

ניצה בן־דב

שולי דיכטר, מבעד לכוונות הטובות: מתווה להיים משותפים של יהודים וערבים בישראל, סדרת קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 163 עמ'.

מאמרים, עד אותו הזמן. אלא שברגע שהתיישב לעשות מעשה, החלו אצבעותיו להקליד דברים אחרים לגמרי: המחשבות והתחושות נדדו אל הרבדים העמוקים של הנפש, אל זיכרונות ילדות ואל משקעים שמהם הוא שואב את מעשיו ואת משנתו הפוליטית-חברתית. הרשימות האישיות, הפתקים שרשם לעצמו, כהכנה לכתובת התפיסה שאותה הוא עמד להציע לציבור באשר ליחסים בין יהודים לערבים, כללה

הספר של שולי דיכטר **מבעד לכוונות הטובות**, הוא ז'אנר היברידי: ספק אוטופיה חברתית, ספק ממואר, מעין פולמוס פואטי פוליטי-רעיוני של אדם החדור בתחושת שליחות. מעדות ששמעתי מפיו הבנתי שכאשר הגיע אל סיום פרק אישי משמעותי בדרכו המקצועית כמנכ"ל-שותף של עמותת סיכוי, פיעמה בו התשוקה לתעד את מעשיו. הדבר הקל ביותר היה לכנס את כתביו שפורסמו בעיתונים, בכתבי עת ובאסופות

פרופ' ניצה בן־דב היא פרופסור לספרות עברית והשוואתית באוניברסיטת חיפה.

ולהתייחס אל הטקסט של שולי דיכטר מבחינה זו. אלא שכידוע צורה ותוכן מזוגים ואי אפשר להפריד בין הדבקים. הצורה הלוא באה לשרת את התוכן, ולפעמים גם ההפך קורה: התוכן בא לשרת תחבולות רטוריות, שעשועי שפה, משחקי מילים וקישוטי מליצה. במבצע לכוונות הטובות ברור שהסיפורים והרטוריקה המתוככמת באים לשרת תוכן אידאולוגי עמוק וקשה לביטוי ולשכנוע.

לפני שאציג תחבולה אחת מני רבות שבהן המחבר נוקט במודע או שלא במודע, כהכרח רטורי הקשור בנושא ספרו ובמהות ספרו, אני מבקשת לשוב אל דברים שאמר באשר להולדת ספרו ולהענקת הכותרת לו. דיכטר טוען שספרו אינו ביוגרפיה. כוונת הסיפורים האישיים לסייע לו במשימתו: להציע תשתית רעיונית חדשה ליהודים כדי שנוכל לחיות כאן בעתיד. אי לכך, הוא מציע שינוי בטבעה של הציונות: שתהיה "ציונות אזרחית". ואמנם, במשך כארבע שנים שם הספר היה "ציונות אזרחית". רק בעת העריכה הסופית, שלושה חודשים לפני צאתו לאור, נדחה השם על ידי עורך הסדרה כי הכותרת הייתה, לדעתו, עיונית ויבשושית מדי. אחרי פרידה כואבת מהשם שליווה אותו מתחילת הכתיבה, הגה דיכטר עצמו את הכותרת "מבעד לכוונות הטובות", כשם אחד הסיפורים המשובצים בספר, ושם זה התקבל.

הצעות רעיוניות לפעולה אזרחית. כדי לפרוש את הגותו בשלמותה נאלץ לשוב ולבחון את ההתנסויות שהתנסה בעבודה המעשית ושוכנע לצאת מן ההיבט האישי האוטוביוגרפי אל ההיבט הכללי. כך נולד השילוב בספר בין הפרטי ביותר, דרך העבודה המקצועית, לבין הרעיוני-פוליטי.

אוטוביוגרפיה תודעתית

ואכן, הספר כתוב מתוך להט אידאולוגי ודיכטר מגייס לשם שכנוע קוראיו ושומעיו את סיפורי הילדות שובי הלב שלו, את הכישרון הרטורי שלו, וסוכר לכל המלעיזים והמקטרגים האפשריים את פיותיהם בכך שהוא מקדים ומביא את טיעוניהם לפני שנאמרו, אלה שנאמרו בכוח, והוא עונה עליהם. לא נותר למתווכח הסמוי אלא להקשיב בהכנעה לדבריו. הספר מבחינתי הוא אוטוביוגרפיה תודעתית של אדם שהתחנך, כמו כולנו, על ברכי הנרטיב של הציונות הקלאסית ובכוחות עצמו שינה את השקפת עולמו ואת תפיסת המציאות שלו.

אני מבקשת להתייחס לספר לאו דווקא מצדו האידאולוגי אלא בתוקף היותי אשת ספרות, או ליתר דיוק מנתחת טקסטים מצדם האמנותי, הרטורי, הצורני, ה"תחבולתי" (בבחינת תחבולות רטוריות וספרותיות),

שורשי המחלוקת

ולמלקוח שורשים עמוקים במסורת היהודית, שראשיתה במקרא: "ואתן לכם ארץ אשר לא יגעת בה, וערים אשר לא בניתם, ותשבו בהם; כרמים וזיתים אשר לא נטעתם, אתם אוכלים" (יהושע, כד, יג). במעשה ההתיישבות העברית לדורותיה, טוען דיכטר, וטיעונו רצוף בהדגמות ציוריות והיסטוריות, יש מזיגה בין גזל של אדמה והומניזם, בבחינת "מלקוח הומניסטי", אוקסימורון מטלטל.

אי שוויוניות שיתופית ותפיסה מנוגדת של ערך השותפות הן האוקסימורון של השער השני של הספר, הנקרא "שותפות". שער זה פותח בהעלאת זיכרון אישי, שבו שולי הילד היה חומק בלילות מבית הילדים בקיבוצו, מגיע לבית ההורים ומוחזר על-ידי אביו "כלאחר כבוד – בחיך, באהבה ובכאב – לבית הילדים". אביו היה מרגיע את פחדו באומרו ש"הנה השומר, הוא תמיד כאן". אבל דווקא מ"צלליתו הנוראה של השומר, העטוף במעיל אפור וחבוש כובע בצבע חאקי, רובהו מוכתף והקנה נעוץ בשמים" (עמ' 65), כלומר מחזותו המיליטריסטית של מי שאמור לשמור עליו, פחד הילד יותר מכל. אוקסימורון "השומר המפחיד" בילדות, והמרירות שהצטרפה למתק השירים העבריים בבגרות, משמשים רקע ומטפורה לסיפור הכואב והמתסכל של בניית יחסי שותפות בין מורים יהודים וערבים.

אתחיל את ניתוחי הספרותי בכותרת הספר. ובכן, לדעתי, **מבעד לכוונות הטובות** זוהי כותרת פיוטית התואמת את הספר ככפפה ליד, בבחינת תחבולה ספרותית המשרתת באופנים שונים ובווריאציות יצירתיות את תכניו וכוונותיו. זוהי כותרת המבוססת על פיגורה של לשון הנקראת אוקסימורון. אבל בניגוד לדוגמאות אוקסימורוניות בוטות, כמו "שתיקה רועמת", "דומיה שורקת", "לילה לבן", "אבוקה שחורה", "כיעור יפה" – מיזוג ההפכים בכותרת ספרו של דיכטר הוא מעודן, חבוי, מעורר מחשבה. כשאומרים "מבעד לכוונות" מתכוונים להסתכלות דרך כוונת הרובה או התותח. המחבר החליף את הכוונה של כלי המשחית המלחמתי בכוונה אנושית. לשתי המילים הראשונות בכותרת יש קונוטציה של כוונון נשק כדי לצלוף באויב, אלא שאז באה המילה השלישית, "טובות", והכותרת הצבאית הופכת באחת לכותרת אזרחית. אוקסימורון בעל שלוש מילים זה דומה במהותו ל"פרחים בקנה ובנות בצריח" אבל הוא פחות צעקני ויותר מתוחכם. כותרת אוקסימורונית זו תואמת את הספר שכל כולו "הרמוניה של סתירות". בחלק הראשון, שעניינו "אדמה", מראה דיכטר שהציונות הנחשבת להומניסטית מבוססת על מלקוח,

מכתב פיקטיבי

לא מסוגלים לכך. במכתב לדוד המבוסס בא המחבר בטענות לאחיו האמריקנים שהשכילו לטפח בארץ גלותם יהדות פתוחה, ליברלית ופלורליסטית, וכאן, המקום שהיה אמור להיות ספינת הדגל של היהדות העולמית, הם נתנו יד להתבססותה של יהדות שונה לחלוטין – נוקשה, לאומנית ואטומה לסביבתה הלא-יהודית. איגרת זו לדוד מאמריקה שייכת לז'אנר הספרותי שנקרא אפיסטולריה פולמוסית, והוא אפקטיבי מאוד במערך הרטורי המורכב של הספר.

השער החמישי מכיל מתווה נועז, פרגמטי, מפורט ומודע לעצמו לציונות אזרחית. ב"מודע לעצמו" אני מתכוונת לכך שהמחבר מבין באופן עמוק את נקודת המוצא המוטה שלו כציוני, המקשה על שותפיו הערבים לקבל אותו ואת דעותיו. וכך הוא אומר:

ביסוס תפיסת האזרחות שלי בישראל על המוטיבציה הציונית, מכאיבה מאוד לחברי ולשותפיי הפלסטינים. זאת ועוד, ניסיונם של עמים אחרים שחוו טראומות היסטוריות מלמד שאולי נצטרך לחיות עוד זמן לא מועט עם שנאה היסטורית של הפלסטינים כלפינו. אין להתעלם מכך, ועם זאת השותפות עם הפלסטינים אזרחי ישראל, ועם הפלסטינים בכלל, עומדת בבסיס אמונתי בעתיד החיים כאן, והיא שמניעה את עבודתי, בעשורים האחרונים (עמ' 154).

"אחריות מתחמקת" – זהו האוקסימורון של השער השלישי שנקרא "חינוך". ההתנערות של דור ההורים והמחנכים מעיסוק אמיתי בפתרון הסכסוך, המגלגלים אותו לפתחם של ילדיהם-ילדינו, "כי אנחנו כבר לא מצליחים", מוצג בשער השלישי כהתפכחות מאשליה, אשלייתו של המחבר המחנך, שמפגשים ספוראדיים בין ילדים ובני נוער יהודים וערבים יפתרו את בעיית העוינות וייצרו עתיד טוב יותר לשני העמים. מכאן, טוען דיכטר, שעלינו המבוגרים מוטלת האחריות הכבדה לבניית חיים משותפים – ילדינו הם אלה שילכו בעקבותינו ואל נהפוך את היוצרות. יש לעבור אפוא משלב "משחקי ילדים" לשלב היישום היום-יומי של חיים משותפים שהמבוגרים מוליכים.

"אזרחות מפלה" היא האוקסימורון של השער הרביעי שנקרא "חברה אזרחית". שער זה, לדעתי, הוא החזק והמשמעותי ביותר בספר הן מבחינה ספרותית והן מבחינה אידאולוגית. דרכו מבקש המחבר להצביע על אבסורד, לחולל תיקון ולהתוות דרך. באמצעות מכתב פיקטיבי שהוא כותב לדודו באמריקה מדגיש המחבר את ההבדל בין היהודים באמריקה, התורמים מכספם לסביבתם הלא-יהודית, בעוד שהיהודים הישראלים

הכוח לשנות מדיניות

ביום שבו נולדתי, אישה אחת במונטגומרי, אלבמה, סירבה לקום ממושב באוטובוס, על פי המיתוס, כי הייתה עיפה מיום עבודה כמוכרת בחנות כל־בו (עמ' 145).

לסיום, איני רוצה להתרכז רק ברוזה פארקס השחורה, ששינתה מציאות לא רק מפני שרגליה כשלו מעייפות אלא גם מפני שהיא שאבה את כוחה לסרב לפנות את כיסאה לאדם לבן כי השתתפה בקורסים ובסמינרים של התנועה לזכויות האזרח ואף שימשה מזכירת ראש הארגון לקידום השחורים. בנוסף, איני רוצה להתרכז רק בטענתו של המחבר, שהיא הייתה מודעת היטב למשמעות הפוליטית של המעשה האמיץ שלה. אני מבקשת להתרכז בפריט הביוגרפי שהשתחל לדוגמה ההיסטורית על האישה השחורה מאלבמה: באותו יום שרוזה פארקס חוללה שינוי אזרחי – שולי דיכטר נולד. בהביאו את שני המקרים שאירעו בו־זמנית בשני קצוות תבל, לפני שישה עשורים, מבקש המחבר לאותת שאין זה מקרי אלא גורלי ונושא סמליות נוקבת: המעשה האזרחי של רוזה פארקס, שייזכר לדורות, שנעשה דווקא ביום שבו בעל הציונות האזרחית, שולי דיכטר, נולד, כבר אינו אוקסימורוני אלא הרמוני ואפילו מרגש.

אם הייתי צריכה למצוא אוקסימורון התואם את הפרק החשוב הזה הייתי קוראת לו "פרגמטיזם אוטופי" או "אוטופיה פרגמטית", ואת המחבר, השטוף בכוונות טובות, שמבעדן הוא מתווה את משנתו המרתקת באשר לחיים משותפים של יהודים וערבים בישראל, הייתי מכנה בכותרת ספרו הידוע של אמיל חביבי **האופסימיסט**, כינוי אוקסימורוני המכנס אל תוכו את שני המושגים המנוגדים: אופטימי ופסימי.

ולסיום, בוויכוח משוחזר או פיקטיבי, שמביא שולי בספר, הוא מנסה לשכנע את מי שמכונה "הפקיד הבכיר" שבדמוקרטיה גם לארגוני החברה האזרחית יש את הכוח והחובה לשנות מדיניות. כדוגמה הוא מביא את רוזה פארקס, שהמעשה ההרואי שלה לא היה אחרי הכול לגמרי ספונטני, אלא נבע מהשתייכותה לגוף מאורגן שסימן לחבריו מטרות ברורות מאוד. כיוון שכל הספר משובץ באבני מוזאיקה אוטוביוגרפיות, אבן חשובה אחת משתבצת גם בדוגמה פרדיגמטית חשובה זו, על רוזה פארקס. וכך אומר שולי דיכטר לבן שיחו:

אתה יודע, ב־1 בדצמבר 1955, בדיוק